

Shuhrat HAYDARALIYEV,
Namangan davlat universiteti dotsenti, tarix fanlari nomzodi
E-mail: shuxrathaydaraliyev@gmail.com,

Siyosiy fanlar doktori, professor R.Jo'rayev taqrizi asosida

THE CONTENT OF THE CONCEPT OF REGIONAL COOPERATION AND ITS SOCIAL-PHILOSOPHICAL SIGNIFICANCE

Annotation

This article discusses the meaning, tasks and socio-philosophical importance of the concept of "regional cooperation", which is widely used in social sciences.

Key words: Cooperation, regional cooperation, regional integration, globalization, equality, voluntariness, mutual trust and respect, universal values.

СОДЕРЖАНИЕ ПОНЯТИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА И ЕГО СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

Аннотация

В данной статье рассматриваются смысл, задачи и социально-философское значение понятия «региональное сотрудничество», которое широко используется в социальных науках.

Ключевые слова: Сотрудничество, региональное сотрудничество, региональная интеграция, глобализация, равенство, добровольность, взаимное доверие и уважение, общечеловеческие ценности.

MINTAQAVIY HAMKORLIK TUSHUNCHASINING MAZMUN-MOHİYATI VA UNING IJTIMOİY-FALSAFIY AHAMIYATI

Аннотация

Ushbu maqolada ijtimoiy fanlarda ko'p qo'llaniladigan "mintaqaviy hamkorlik" tushunchasining mazmun-mohiyati, vazifalari hamda uning ijtimoiy-falsafiy ahamiyati xususida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Hamkorlik, mintaqaviy hamkorlik, mintaqaviy integratsiya, globallashuv, tenglik, ixtiyoriylik, o'zaro ishonch va hurmat, umuminsoniy qadriyatlar.

Kirish. Hamkorlik tushunchasi ijtimoiy-siyosiy fanlarda XX asrning 20-yillarida talqin qilina boshlandi. Bu masala ko'proq konflikt tushunchasi bilan yonma-yon uning oldini oluvchi vosita sifatida o'rganilgan. 1960-yillarga borib g'arbda integratsiya jarayonlari kuchayishi hamkorlikni jiddiy o'rganishga, unga nisbatan yangicha yondashuvlarni shakllantirishga olib keldi. Bunda integratsiyaga hamkorlikning bir shakli sifatida qaraldi.

Mazmun va mohiyatiga ko'ra "hamkorlik" tushunchasi ko'pqirrali. Shu boisdan uni qo'llanilayotgan sohasiga qarab turlicha talqin qilish mumkin.

"Hamkorlik" tushunchasi ijtimoiy-falsafiy lug'atlarda turlicha talqin etiladi. Hamkorlik – maqsad va manfaatlar to'g'ri kelganda ikki yoki undan ortiq tomon o'rtasidagi ijobiy hamfaoliyat hisoblanadi. Bunda hamkorlikning manbasi maqsad va manfaat o'rinli ko'rsatilsa-da, ammo u faqat ijobiy faoliyat o'rnida talqin qilinadi. Vaholanki, hamkorlik har doim ham ijobiy bo'lavermaydi. Zero, insoniyat istiqboliga soya solayotgan terroristik tashkilotlar ham o'zaro hamkorlikka intiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xalqaro hamkorlik masalasini uzoq yillar tadqiq qilgan g'arb olimi E.Milner bu jarayon ekanligini ilgari surib, uch elementdan tashkil topishini ta'kidlaydi:

- hamkor davlatlarning umumiy maqsadi;
- vaziyatdan foydani (manfaatdorlikni) kutish;
- manfaatdorlikni o'zaro xarakterga egaligini ilgari surish.

Olimning fikricha yuqoridagi uch elementning reallikka aylanishi esa yaxlit jarayonni qamrab oladi [1].

Rossiyalik professor P.A. Sigankov hamkorlikni jarayon bilan bog'liqligiga to'xtalib, uni muzokara, kelishuv va unga amal qilishdan iborat yaxlit jarayon, [2] – deydi.

O'zbekistonlik olim R.Alimov ham hamkorlikning jarayon ekanligini asoslaydi. U mintaqani o'rganishga bag'ishlangan konsepsiyalarda "integratsiya" va "hamkorlik" roli haqida to'xtalib, ular mohiyatan jarayon ekanligini qayd etadi [3].

Masalaga ilmiy jihatdan yondoshsak, vaziyat deganda ma'lum bir jarayon natijasida vujudga kelgan holat tushuniladi. Jarayon ma'lum tamoyillar asosida davom etayotgan o'zgarish hisoblanadi. Vaziyat tugallangan, jarayon tugallanmagan hali davom etadigan holatdir.

Professor S.Otamuratov "jarayon tabiat, jamiyat va insoniyat hayotida kechadigan voqea va hodisalarning uzluksizligini anglatuvchi tushunchadir. Uning o'zak mohiyatini ana shu uzluksizlik tashkil qiladi" – degan qarashni ilgari suradi [4].

Hamkorlikda vaziyat ham belgilovchi omil hisoblanadi. Chunki vaziyatdan kelib chiqib yoki uni shakllantirish uchun hamkorlik amalga oshiriladi. Biroq hamkorlikni ibtidosidan boshlab intihosigacha bo'lgan oraliq esa jarayon bilan bog'liq. Shunga asoslanib hamkorlikni jarayon sifatida talqin qilish maqsadga muvofiq.

Hamkorlik turli shakllarda, xususan sohasiga ko'ra, iqtisodiy, harbiy, madaniy, siyosiy; ishtirokchilariga ko'ra ikki tomonlama, ko'p tomonlama; ko'lamiga ko'ra davlatlararo, mintaqaviy, global; darajasiga ko'ra faol, sust hamkorlikka ajratiladi.

Mavzuyimizdan kelib chiqib, mintaqaviy hamkorlik haqida to'xtalsak. Bizningcha mintaqaviy hamkorlikni o'rganishda hamkorlik bilan birga bu mavzu uchun muhim bo'lgan kategoriya mintaq (region) hisoblanadi. Shundan kelib chiqib "mintaqa" tushunchasiga qarashlar quyidagilar bilan izohlanadi.

Taniqli nemis olimi Karl Doych mintaqani turli yo'nalishda bog'lanadigan hududiy birlik sifatida talqin qilib, uchta asosiy belgisini qayd etadi.

Umumiy geografik yaqinlik.

Hamkorlikning doimiyligi va intensivligi.

Mintaqa tizimi haqidagi umumiy yondashuv [5].

Shvetsiyalik professor B.Xettne mintaqani ushbu jihatlar mavjudligini ta'kidlaydi:

ijtimoiy tizim sifatida ijtimoiy, siyosiy, madaniy va iqtisodiy tartibotning translokall munosabatlarda aks etishi; ichki yaxlitlikning mavjudligi, birdamlik yoki qismlar bilan genetik bog'liqlikning mavjudligi; xalqaro munosabatlarda alohida maqomga egaligi va tan olinishi [6].

Ko'rinib turibdiki, mintaqaga uning asosiy belgilaridan kelib chiqib yondashish ko'proq qo'llaniladi.

Mintaqa ko'p ma'noli tushuncha bo'lib, ma'lum makon va zamon qolipidagi aniq hududni bildiradi, shundan kelib chiqib u ilmiy adabiyotlarda ikki xil talqin qilinadi.

Bir mamlakat ichidagi hudud.

Bir nechta davlatlarni o'z ichiga olgan ulkan hudud.

Insoniyat taraqqiyotida, shu bilan birga dunyoda tinchlikni, barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etayotgan jarayon, bu mintaqaviy hamkorlik hisoblanadi. Shundan kelib chiqib, endi asosiy urg'uni mintaqaviy hamkorlikka bersak.

"Mintaqaviy hamkorlik" tushunchasi haqida ham turli qarashlar mavjud. Rossiyalik tadqiqotchi Olga Butorina mintaqaviy hamkorlik to'g'risida "globallashuv sharoitida dunyo stratifikatsiyasi" jarayoniga bir guruh davlatlarning anglangan faol ishtiroki modelini o'zida aks ettiradi," degan konsepsiyani ilgari suradi. Ta'rif lo'nda va ancha mukammal bo'lib, mintaqaviy hamkorlik aynan globallashuv sharoitida yuz berayotganligini, bu anglangan faoliyat ixtiyoriylik asosida sodir bo'lishini ilgari suradi. Tadqiqotchi ko'proq jarayon asosiga e'tiborni qaratadi. Shu bilan birga, bu yondashuvda makon omili aks etmagan. Ya'ni, ma'lum bir mintaqada joylashishi sharti ko'rsatilmagan. Bunday yondashuv asosida global hamkorlik bilan mintaqaviy hamkorlikni farqlash qiyin kechadi.

Rossiyalik tadqiqotchilar N.Livensev va V.Xarlamovalar "mintaqaviy hamkorlik umumiy ko'rinishda bir qator davlatlarning bosqichma-bosqich birlashuvi natijasida yangi yaxlit xo'jalik organizmi – xalqaro mintaqaviy majmua shakllanishi"[7], – degan fikrni ilgari suradilar. Tadqiqotchilar jarayon mahsuliga e'tibor qaratib, qaysi tamoyillar asosida birlashuviga e'tibor qaratishmaydi. Vaholanki, mintaqaviy hamkorlik jarayonlarida moyillik va tenglik ustuvorlik kasb etmog'i, eng muhimi bu jarayon milliy suverenitetga, mustaqillikka dahl qilmasligi lozim.

Tadqiqot metodologiyasi. Mintaqaviy hamkorlikning bugungi kundagi natijalari ham (mintaqaviy hamkorlikni yuqori cho'qqisi mintaqaviy integratsiyaning kuchayishi) tushunchaga turli ta'rif berishga sabab bo'lmoqda. Ya'ni, ba'zi olimlar mintaqaviy hamkorlik natijasida ishtirok etuvchi davlatlar o'rtasida chegaralarning yo'qolib ketishi tushuniladi desa, boshqalari davlatlarning yagona iqtisodiy-siyosiy birlikka jipslashishi sodir bo'lishini ilgari suradi. Yana bir talqinga ko'ra, mintaqaviy hamkorlik ishtirok etuvchi subyektlarning o'zaro iqtisodiy va siyosiy aloqalarini mustahkamlashga qaratilgan jarayon tushuniladi.

Ko'rinib turibdiki, "mintaqaviy hamkorlik" tushunchasiga yagona ta'rif ishlab chiqilmagan. Ammo aksariyat nazariyotchilar mintaqaviy hamkorlik ishtirok etuvchi tomonlar uchun bir qator imkoniyatlarni yaratishini e'tirof etishadi.

Xo'sh, mintaqaviy hamkorlik boshqa turdosh jarayonlardan nimasi bilan farqlanadi yoki uning o'ziga xos belgilari nimada? Avvalo, bunday hamkorlik tenglik, yaxlitlik manfaatlar uyg'unligi asosida amalga oshiriladi. Tarixda aynan bir xil modeldagi mintaqaviy hamkorlik uchramaydi.

Birinchi, bu hamkorlikning maqsadi va vazifasidan kelib chiqib, turli modellari va turlari borligini bildirs, ikkinchi, jarayon subyektlarining imkoniyatlari, milliy manfaatlar, mintaqalar turli-tumanligi va davr talabining o'zgaruvchanligi bilan bog'liq masala ham mavjud. Bundan tashqari, jarayonga mintaqaga xos omillar o'z ta'sirini ko'rsatadi. (Bu haqda keyingi paragraflarda batafsil to'xtalamiz).

Bundan o'ttiz yil oldin Yevropadagi hamkorlik jarayonlarini o'rgangan olim V.Baranovskiy nazariy tadqiqotlarda turdosh tushunchalar bog'liqligini inobatga olish zarurligini asosli ta'kidlagan edi [8]. Zero turdosh tushunchalarni qiyosiy tahlili ularning mohiyatini ochib berishga xizmat qiladi. Shundan kelib chiqib, "mintaqaviy hamkorlik"ning "globallashuv", "mintaqaviy integratsiya" bilan bog'liqligi va farqli tomonlari haqida to'xtalib o'tish lozim.

Mintaqaviy hamkorlik va globallashuv. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov globallashuv haqida to'xtalib: "globallashuv – bu avvalo hayot sur'atlarining beqiyos darajada tezlashuvi" ekanligini qayd etadi [9].

Globallashuv va mintaqaviy hamkorlik haqida tadqiqotchilar tomonidan turli fikrlar bildirilmoqda. Jumladan, M.Lebedeva hamkorlikni globallashuv jarayonining muhim bir qismi ekanligini qayd etadi [10]. Yana bir rossiyalik olim L.Ye.Grinin "Globallashuv – bu mintaqalar va umuman jahonning hamkorligi, yaqinlashuvning natijasidir" [11], degan fikrni ilgari suradi.

Globallashuv va mintaqaviy hamkorlikning farqli jihatlarini mavjud. Birinchidan, globallashuv dunyoni universallashuviga olib bors, mintaqaviy hamkorlikda mintaqadan tashqaridagi davlatga nisbatan ma'lum cheklolvar qo'yiladi. Ikkinchidan, mintaqaviy hamkorlik jarayonida tomonlarning manfaatdorligiga amal qilinadi. Ya'ni, undan bir tomon emas, balki barcha tomonlar manfaat ko'radi. Globallashuv jarayonida esa, bu amalga oshmaydi. Bundan tashqari, globallashuvda tengsizlik mavjud bo'lsa, mintaqaviy hamkorlik tenglik, xohishiylik tamoyillari asosida rivojlanadi.

Mintaqaviy hamkorlik barqarorlikning samarali vositasi. U mintaqaning rivojlanishiga imkoniyat yaratish bilan birga, globallashuvning ijobiy jihatlaridan to'la foydalanish, salbiy ta'sirlarini cheklash imkonini beradi. U ishtirokchi davlatlar guruhining tenglik, ixtiyoriylik, umummanfaatlar ustuvorligi asosiga quriladi.

Mintaqaviy hamkorlik globallashuvdan farqli ravishda tenglik, ixtiyoriylik, eng muhimi, umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik asosida shakllanayotganligini alohida qayd etish lozim. Shu nuqta nazardan, u insoniyat taraqqiyoti uchun faqat ijobiy ahamiyat kasb etsa, globallashuvning insoniyat boshiga ne kunlar solishini bugungi kunda uning ayrim qusurlari vujudga kelganligi bilan ham izohlash mumkin. Aniqroq qilib aytganda globallashuv ko'proq yetakchi davlatlar manfaatlariga xizmat qilib, davlatlar o'rtasida tabaqalanishga, keskinlikka, eng yomoni, xalqaro tartibotda ikki qutbli yoki bir qutbli dunyo shakllanishiga xizmat qilsa, mintaqaviy hamkorlik dunyoda kuchlar balansini muvozanatga keltirishga, ko'p qutbli dunyoni shakllanishiga, davlatlararo tinchlikni ta'minlanishiga yordam beradi.

Tahlil va natijalar. Xullas, mintaqaviy hamkorlik jarayonlari globallashuvning ijobiy jihatlarini rivojlantirishga, salbiy jihatlaridan himoyalashga imkon yaratadi. Shu bilan birga davr talabi bo'lgan xalqaro tizimni isloh qilishga, xalqaro munosabatlarda yangicha tartibotlar shakllanishiga, insoniyat uchun vorisiylikni, taraqqiyot davomiyligini ta'minlashga imkoniyat paydo bo'ladi. Bir so'z bilan aytganda, mintaqaviy hamkorlik umuminsoniy taraqqiyot nuqtai nazaridan konstruktiv jarayon bo'lsa, globallashuvning destruktiv jihatlarini ham mavjud.

Mintaqaviy hamkorlik va mintaqaviy integratsiya

Hamkorlikni davlatlar misolida olsak, ular vujudga kelgandan buyon u yoki bu ko'rinishda hamkorlik qilib kelishgan. Hamkorlikda asosiy e'tibor milliy manfaatlar qaratiladi, davrning xususiyati, u yuzaga keltiradigan muammolar nuqtai nazaridan yondashiladi. Davlat hamkorlikdan manfaatdor bo'lsa, albatta unda ishtirok etadi. Mintaqaviy integratsiyada esa asosan kelajakdagi samara ustuvorlik qiladi. Shuningdek, mintaqaviy hamkorlik bilan mintaqaviy integratsiya uzviy bog'liq. Bu ikki jarayon uchun davlatlarning taraqqiyot darajalari, siyosiy tuzumining yaqinligi muhim ahamiyatga ega. Bunday omillar bo'lmasa, ikki jarayon ham samara bermaydi.

Mintaqaviy integratsiya hamkorlikni institutsiyalashuvi hamdir. Hamkorlik uchun esa institutsiyalashuv shart emas. Shunga qaramay har qanday integratsion jarayonlarning ibtidosi aynan hamkorlikdan boshlanadi. Mintaqaviy hamkorlik natijasida integratsiya jarayonlari shakllanadi va rivojlanadi.

Bugungi kunda mintaqaviy integratsiyaning eng katta kamchiligi - milliy suverenitetga daxl qilishi ko'pchilik tomonidan tan olinmoqda. Ya'ni, aksariyat tadqiqotchilar "mintaqaviy integratsiya" tushunchasini tahlil qilishda va o'rganishda umumiy manfaatlar ustuvorligini ta'minlash maqsadida davlatlar o'zlari yaratayotgan yangi institutsional strukturaga o'z suverenitetlarining bir qismini berish jarayoni" sifatida qarashadi.

Tinchlikni saqlash, xavfsizlikni ta'minlash, manfaatlar muvozanatini ta'minlash, umummilliy manfaatlar uyg'unligiga erishish, hamkorlik natijasida shaxs va jamiyat farovonligini ta'minlash mintaqaviy hamkorlikning asosiy vazifasini tashkil etadi. Bundan tashqari, mintaqaviy hamkorlik jarayonlari umuminsoniy taraqqiyot omili sifatida evolyutsion tarzda rivojlanib bormoqda.

Mintaqaviy hamkorlikning mazmun-mohiyatini anglashda uning tamoyillari ham muhim ahamiyatga ega. Bu borada rossiyalik olimi Ye.Kuznetsova: "1) manfaatlar balans; 2) o'zaro kelishuvlar tizimiga putur yetkazilgan taqdirda, ittifoqchi davlatlarning aralashuv huquqiga egaligi; 3) ko'ptomonlama harakatda bo'lish"ni [12] mintaqaviy hamkorlik tamoyillari sifatida ilgari suradi. Bunday yondashuvga qo'shilgan holda, tenglik va ixtiyoriylik jarayonning asosiy tamoyili deb hisoblaymiz. Aynan ana shu tamoyillar orqali mintaqaviy hamkorlik jarayonlari mevasi bo'lgan davlatlararo birlashmalar kuchga asoslangan imperiya yoki ittifoqlardan farq qiladi. Shularni inobatga olib, mintaqaviy hamkorlikning asosiy tamoyillariga:

- a) tenglik;
- b) ixtiyoriylik;
- v) milliy manfaatlar uyg'unligi asosida shakllangan umummanfaatlar ustuvorligi;
- g) o'zaro ishonch va hurmat;
- d) milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik;
- y) ichki ishlarga aralashmaslik tamoyillarini kiritish mumkin.

Tenglik manfaatdorlik bilan bog'liq bo'lib, bu jarayonda ishtirok etuvchilar har qanday umumiy xatti-harakatlardan teng manfaatdorligi bilan bog'liq. Buning murakkabligi shundaki, nafaqat bugungi kundagi manfaatdorlik, balki istiqboldagi teng manfaatdorlik ham ta'minlanishi muhim.

Ixtiyoriylik haqida to'xtaladigan bo'lsak, avvalo hamkorlik qilish yoki qilmaslik masalasida ixtiyoriylik bo'lishi lozim. Buning muhim jihati shundaki, ixtiyoriylik bo'lgan joyda kuchga hojat qolmaydi. Uning asosida amalga oshirilgan har

qanday hatti-harakat majburiylik orqali amalga oshirilganga nisbatan samaraliroq kechadi. Bundan tashqari, u demokratik tamoyillarga ham mos keladi. Shu bilan birga, ixtiyoriylikni ma'suliyat bilan chegaralab turish maqsadga muvofiq.

Milliy manfaatlarni uyg'unlashtirish orqali umummintaqaviy manfaatlarni shakllantirishga amal qilish muhim ahamiyat kasb etib, har qanday hamkorlik jarayoni natijasi ana shu tamoyilga nechog'lik amal qilinishiga bog'liq. Bunda nafaqat bugungi kundagi manfaatdorlik, balki istiqboldagi manfaatdorlik ham inobatga olinishi va bosqichma bosqich uyg'unlashtirib borilishi ahamiyatlidir.

O'zaro ishonch va hurmat. Hamkorlik subyektlari zimmlariga olgan vazifani amalga oshirishga yoki istiqbolda hamkorlikdan manfaatdor bo'lishga ishonishi lozim. Shu bilan birga o'zaro hurmat ayniqsa siyosiy lider va siyosiy elita o'rtasida ishonch ham zarur. O'zaro ishonch va hurmat siyosiy liderning ambitsiyasini oldini oladi.

Umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik. Hamkorlikdan asosiy maqsad farovonlikni ta'minlashga qaratiladi. Bunda birlashib umumiy dushmani izlash yoki urishish emas, balki umuminsoniy qadriyatlarga, tinchlik, do'stlikka amal qilish muhim omil hisoblanadi.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi tadqiqotchilarning fikriga qo'shilgan holda, shuni qayd etish joizki, hamkorlikdan hamma manfaatdor bo'ladi. Sababi hamkorlikda manfaatlar oson qondiriladi. Hamkorlikdan olingan samaradan hamma foydalanadi. Shu bilan birga mintaqani umumiy rivojlanishiga hissa qo'shadilar.

Mintaqaviy hamkorlik obyektiv jarayondir. Muammo insoniyat undan o'z manfaati va taraqqiyoti yo'lida samarali foydalanishni o'rganishiga bog'liq.

Endilikda xalqlar hamkorligi va hamjihatligi, muammolarni hal qilishi dunyoning taraqqiyotini kafolatlaydi. Shundagina siyosiy makonda hammaga joy topilib, hech kim o'zini kamsitilgan, huquqlari cheklangan, deb bilmaydi. Bunday imkoniyatga faqat mintaqaviy hamkorlik orqali erishish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Yusupov E. Inson kamolotining ma'naviy asoslari. –T.: "Universitet" nashriyoti. 1998. –467 b.
2. Толипов Ф. Теория и практика региональной интеграции в Центральной Азии. <http://www://analyticaphp.story>
3. Алимов Р.М. Центральная Азия: общность интересов. – Т.: 2005. Шарк –С.43.
4. Otamuratov S.S. Globalashuv milliy-ma'naviy xavfsizlik. (siyosiy-falsafiy tahlil) –T.: "O'zbekiston" Ikkinchi nashr 2015 y.
5. Ю.Г. Богомолов, С.Н. Гриняев, С.М. Небренчин, А.Н. Фомин. Водные ресурсы стран Центральной Азии в рыночных отношениях. –М.:2007. –С.-16.
6. Vjezinskiy Z. Buyuk shaxmat taxtasi. Rus tilidan O.Sharofiddinov tarj. //Jahon adabiyoti. 2004, fevral.
7. Европейский союз на пороге XXI века. Выбор стратегии развития/ под ред. Ю.А.Борко и О.В.Буториной. – М.: Эдиториал УРСС, 2001.
8. Барановский В.Г. Политическая интеграция в Западной Европе. Некоторые вопросы теории и практики. М.: Наука.1983.
9. Karimov I.A. Tinchlik va xavfsizligimiz o'z kuch qudratimizga, hamjihatligimiz va qat'iy irodamizga bog'liq. T-12. – Т.: Sharq, 2004.
10. Лебедева М.М. Мировая политика. Учебник. М.: Аспект Пресс. 2003.
11. Гринин Л.Е. Глобализация и национальный суверенитет: История и современность М.№1 2014.
12. Кузнецова Е. Размышления// Международная жизнь. №2. 2013.